

I. OSMANLI MEBUSAN MECLİSİ'NİN AÇILIŞ TÖRENLERİ (19 MART 1877)

Hakan T. KARATEKE*

ÖZET: Dolmabahçe Sarayı'nda yapılan I. Osmanlı Mebusan Meclisi'nin açılış törenlerinde davetli bulunan Londra Times gazetesinin özel muhabirinin haberindeki giriş cümlesine göre "kendisini Tanrı'nın yeryüzündeki gölgesi ve de Halife diye adlandıran zatın parlamentoyu açış" törenlerinde hazır bulunarak muhabir "daha önce dünyada hiç görülmemiş bir sahneye" tanıklık etmişti. Times muhabiri, gözüyle tanık olduğunu, her ne kadar oryantelize etse bile, az çok iyi bir şekilde tasvir ediyor.

Dolmabahçe Sarayı'nda yapılan I. Osmanlı Mebusan Meclisi'nin açılış törenlerinde davetli bulunan Londra Times gazetesinin özel muhabirinin haberindeki giriş cümlesine göre "kendisini Tanrı'nın yeryüzündeki gölgesi ve de Halife diye adlandıran zatın parlamentoyu açış" törenlerinde hazır bulunarak muhabir "daha önce dünyada hiç görülmemiş bir sahneye" tanıklık etmişti.¹ Muhabirin, törenlerin şaşaaından dolayı mı, yoksa "kendisine Halife diye adlandıran zatla" parlamentoyu bağdaştıramayan bakış açısından dolayı mı dünyada daha önce görülmemiş bir sahneye tanıklık ettiğini söylediği tam belli olmuyor. İki sütunluk, uzun sayılabilecek haberin devamında her iki görüşü de destekleyecek yorumlar sunuluyor. Kesin olan, muhabirin Osmanlı parlamentosunun açılış törenlerini genelde tepeden bakan, kibirli ve oryantelize eder bir üslupla anlatmış olduğudur.

Birinci Osmanlı Mebusan Meclisi'nin açılış törenleri 1877 Mart'ının 19'unda Dolmabahçe Sarayı'nda yapıldı. Aslında padişahın yarım saatlik sade bir nutkundan ibaret olan törenin ve takip eden günlerde gerçekleşen Meclis akdinin bu sırada Rusya ile devam eden müthiş siyasi gerilimin etkisi altında yapıldığını belirtmek gerekir. Temelde Dolmabahçe Sarayı'ndaki törenlerin anlatımını hedefleyen bu yazının asıl konusuna geçmeden önce Meclis'in açılışına kadarki yarım yıldan biraz fazla süre içerisindeki siyasi gelişmelere bir kaç cümleyle değinerek meclisin açılışının nasıl bir bağlamda gerçekleştiğini hatırlatmakta fayda var.

1876'nın Eylül ayında üç aylık huzursuz bir V. Murad saltanatının sonrasında Sultan II. Abdülhamid tahta geçti. Eylül ve Aralık arasında kurulan komisyonlardan ve

* Doç. Dr., Harvard Üniversitesi.

¹ The Times, 26 Mart 1877.

uzun müzakerelerden sonra 23 Aralık'ta Kanun-ı Esasi ilân edildi (Resim 1). Aynı gün özellikle Balkanlardaki Osmanlı Hıristiyan nüfusunun haklarına dair sorunların çözümüne yönelik Tersane Konferansı İstanbul'da toplanıyordu (Resim 2). Gerçi Kanun-ı Esasi'nin ilânının konferansın açılış gününe denk getirilmesi Osmanlı Devleti'nin Hıristiyan nüfusun haklarına yönelik iyi niyetinin bir ifadesi olarak düşünülmüştü, ama konferans 20 Ocak'ta bir anlaşmaya varamadan dağılacaktı. Bundan sonra Kanun-ı Esasi gereği bir Meclis toplanması gerekiyordu (Resim 3). Öte yandan, siyasi çevrelerde Rusya ile gittikçe artan gerilimin bir savaşa dönüşeceğine neredeyse kesin gözü ile bakılıyordu.

Kasım ayında Meclis'in mahiyetini tespit için toplanan özel komisyonun 1 Aralık tarihli kararında Meclis-i Umumi'nin 1 Mart'ta açılması öngörülmüştü. Daha sonra muvakkat bir talimatname çıkarıldı ve Meclis'in 13 Mart'ta açılacağı ilan edildi. 13 Mart'a bir kaç gün kala uzak eyaletlerden gelen mebusların hepsinin henüz İstanbul'a ulaşmamış olmaları sebebiyle talimatnamenin gerektirdiği üçte ikilik çoğunluğa ulaşılmadığı ve Meclis'in toplanacağı Darülfünun binasındaki salonun düzenleme işlemlerinin bitmediği neden gösterilerek açılış törenleri 19 Mart Pazartesi gününe ertelendi. Sultan Abdülhamid ile Sadrazam Edhem Paşa bugünlerde bizzat giderek Ayasofya civarında Gaspere Fossati'nin eseri olan binayı teftiş ettiler (Resim 4).

Kimi Osmanlı devlet adamlarının hatıratları ile Osmanlı ve Avrupa gazetelerinde Meclis'in Dolmabahçe'deki açılış törenleri detaylı bir şekilde anlatılıyor.² Ayrıca resmi gazete *Takvim-i Vekayi* "herkesin bahtiyarlığını mucib olacak bu törenden uzun uzadıya bahsetmekte gecikilmesine cevaz olmadığı" gerekçesiyle ertesi gün özel bir ilave çıkarıyordu.³ Ben ise, bu yazıda okurları Dolmabahçe koridorlarında mahut *Times* muhabirinin yanında gezdirmeyi düşündüm. Muhabirin adını bilmiyorum, haberin altında adı yok; açıkçası araştırmadım da, kim olduğu çok da önemli değil. O oryantalist üslûbuyla Meclis'in açılış törenlerini haber konusu yaparken benim 130 yıl sonra onun kendisini araştırma konum haline getireceğim aklının ucundan geçmezdi. Yukarıda değindiğim gibi töreni detaylarıyla anlatan kaynaklar bulunuyor. Fakat doğrusu ben bu kısa yazıda törenin bütün detaylarına girmektense töreni *Times* muhabirinin gözlüğünden göstermeyi deneyeceğim. Muhabirin gözlemediği, anladığını sandığı sahneleri, yorumlarıyla okuyucuya aksettirdiği fikir dünyasını çözümleyerek yazıma törenin sade bir tarifinin ötesinde, bir parça metin veya kaynak analizi ve bir parça da oryantalizm eleştirisi tadı vermeye gayret edeceğim.

Tören

19 Mart'tan bir kaç gün önce tören davetiyeleri yabancı basın muhabirlerinin ellerine geçti. Tören günü üç araba dolusu muhabir Dolmabahçe Sarayı'nın kapısına geldiğinde saat bir sularına yaklaşıyordu. Sarayın önünde çok büyük bir kalabalık yoktuysa da (Resim 5-6) muhabirimize göre sarayın iç salon ve koridorlarında aklın alabileceği her çeşit oryantal kıyafete bürünmüş paşalar, ulema ve diğer yüksek rütbelilerde saray görevlileri tarafından "bir karmaşa içinde" yol gösteriliyordu. Basın mensupları basınla

² Msl. Ahmed Midhat, *Üss-i İnkılab* (İstanbul, 1295/1878) ve *L'illustration*, 7 Nisan 1877; *L'illustrazione Italiana*, 8 Nisan 1877.

³ *Takvim-i vekayi*, 8 Mart 1293 (mali tarih). Robert Devereux da I. Meclis'i konu edinen çalışmasında törenin ayrıntılarından bahsetmişti. Robert Devereux, *The First Ottoman Constitutional Period: A Study of the Midhat Constitution and Parliament* (Baltimore, 1963), 108 vd. ilk oturum ve 115 vd. ikinci oturum.

ilişkilerden mesul bir 'Genç Türk' zabıt eşliğinde Dolmabahçe'nin yer altındaki "labirent-vari" koridorlarından geçilerek "yarı İngilizleşmiş" (*half-Anglicized*) mabeyn Başkatibi Said Paşa'nın odasına getirildiler (İngiliz Said Paşa'dan bahsediyor). Buradan da törenin yapılacağı muayede salonuna eşlik edildiler.

Ana girişin karşısındaki pencerenin önüne yerleştirilen altın ve mücevherlerle süslü taht dışında salona hiç bir mobilya yerleştirilmemişti – tahtın da üstü örtülüydü. Sadece yerlerde yol halıları bulunuyordu. Gerçi *Times* muhabirinin ilk bakışta Muayede Salonu'nun ihtişamından etkilendiği anlatış üslubundan belli oluyor, ama daha sonra, salonun duvarlarındaki muhteşem süslemelerden bahsederken, bunların arasında hiç bir canlı varlık resminin bulunmadığı bilgisini de ekliyordu. Muhabire göre bu "Muhammedi püritanizm" salona donuk (aptalca?) ve anlamsız (*dumb and blank*) bir hava vermişti. Muhabir törenin ciddi havasını, salonun dört tarafındaki arkların üst kısmındaki galerilerde oturan "harem güzellerinin" yarı örtülü ay-yüzlerini en azından bir bakışlık bile olsa göstererek yumuşatması ümidini gazetede habere derc ederek artık bayatlamış harem hayallerine banal bir gönderme yapmayı da ihmal etmiyordu.

Nihayet basın mensuplarına salonun Dolmabahçe Camii tarafındaki yerleri gösterildiği sırada salon da yavaş yavaş dolmaya başlamıştı. Salonun iki yanında kırmızı üniformalı, yuvarlak serpuşlarının üzerine uzun tüylü sorguçlar olan hademe-i hassa yer tutmuştu. Bunların önünde rütbelerine göre rical, ulema, vs., tahtın yanında bir tarafta şeyhülislâm, Mekke şerifi, kazaskerler vs. ve diğer tarafında sadrazam ve en yüksek rütbeli devlet ricali ayakta duruyorlardı. Gayri müslim milletlerin dini temsilcileri ricalin arkasındaydılar. Muhabire göre patrik ve hahamlar yine görünüyorlardı, ama diğer gayri müslim din adamları ikinci üçüncü sıraya sıkıştırılmış ve arka tarafta görünmez hale getirilmişlerdi. Diplomatlar hep birlikte tahtın sol arka tarafında yerlerini almak üzere salona eşlik edildiler. İranlı diplomat en öndeydi. Büyük Avrupa devletlerinin elçileri Tersane Konferansı'ndan sonra İstanbul'u terk ettikleri için törene katılanlar *chargé d'affaires* rütbesinde idi. Rus diplomat Nelidoff'un yerine Rus sefaretinin birinci dragomanı törene katılmaktaydı.

Böylece herkes yerini aldıktan sonra Ayan ve Mebusan meclislerinin üyeleri salona alındılar ve tahta yüzleri dönük olmak üzere salonun ortasındaki halıların üzerine dizildiler (Resim 7-9). Ayan tahttan bakınca sağ tarafta idi, mebusan ise sol tarafta. Bilineceği gibi ayan 30 kişi kaddı ve reis Server Paşa seçilmişti, mebusan ise 120 kişi kaddı ve reis Ahmed Vefik Efendi'ydı. Ayan büyük üniformalarını giymiş ve nişanlarını takmış, mebuslar ise sivil elbiselerle idiler. Muhabirimiz bu noktada mebusların kıyafetleri konusunda da bir yorum yapıyor. Suriye ve diğer Arap eyaletlerinden gelmiş mebusların pitoresk sarıkları, yerlere kadar uzanan kaftanları ile tuhaf "ilkel" (*primitive*) kıyafetleri ve yüzlerinin değişik renkleri ile bir ressam, bir fizyonomist ve hatta belki bir dedektif için iyi bir malzeme oluşturacağından bahsediyor.

Herkes yerine yerleşip, saat ikiyi vurduğunda tahtın üzerindeki altın brokarlı örtü kaldırıldı, biraz sonra tahtın sağ tarafındaki kapıda Sultan Abdülhamid gözüktü. Sultan ardında Teşrifatçı Kamil Bey olduğu halde tahta doğru yürüdü, hemen önünde durdu. Sol eli kılıcının kabzası üzerindeydi ve sağ elinde biraz sonra okunacak nutk-ı hümayunu tutuyordu. Salonda diğer bulunanlar derin bir sessizlik içinde Sultan-ı izlerlerken hademe-i hassa yüksek ve "ürkütücü" bir sesle alkış yaptılar. Şehzadeler, hanedan mensupları ve damadlar Sultan'ın peşinden salona girerek tahtın arka tarafında yerlerini aldılar. Abdülhamid nutku sadrazama ve sadrazam da Başkatip Said Paşa'ya uzattı. Paşa

padişahın nutkunu, muhabire göre, neredeyse duyulmayacak bir sesle yirmi dakikada okudu.⁴ Nutuk okunurken sultan ayakta ve bir eli devamlı kılıcının kabzasının üzerindeydi. Diğer eliyle ise yüzündeki endişeli ifadeyi tasdik edercesine zaman zaman çenesi ve bıyıklarıyla oynuyordu. Gerçi Hobart Paşa soranlara sultanın sağlığının çok iyi olduğunu temin ediyordu, ama sultanın bu tören günündeki görünüşü hiç de bu teminatı tasdik eder gibi değildi. Muhabirimize göre, Abdülhamid yorgun, bitkin, hatta kendisinden iki katı yaşlı kimselerden daha da dermansız görünüyordu.

Nutkun okunması bitince Sultan hafif bir reveranstan sonra geldiği kapıdan çıktı. Çıkarken tekrar alkış yapıldı. Muhabire göre merasim Şark'ın bütün alanlarını kaplayan sessiz ve vakarlı bir rehavet (*silent and dignified gravity*) içinde yapıldı. Bu bir kaç saatlik tecrübenin ardından muhabirin son yorumu törenin nutkun okunması haricinde ap-talca bir tiyatroyu andırmasına karşın yine de etkileyici olduğuna dairdi.

Sonuç yerine

Tören 19 Mart'ta yapıldı, Londra Times gazetesindeki bu haber 26 Mart'ta basılmış. Nisanın ilk haftasından sonra resimli dergilerde gravürlerle birlikte törenin detaylı tarihi yer almaya başlıyor. Aslında, *Times* gazetesindeki haber oryantalizm üzerine bir derste kullanılabilir kadar çeşitli önyargı örneğini içeriyor. Öncelikle muhabir bir kaç kez tören günündeki organizasyon bozukluğundan ve karışıklıktan dem vurmıştır (“bir karmaşa içinde,” “yer altında labirent-vari koridorlar,”). Sonra oryantal kıyafetlere, bunların ilkel ama aynı zamanda pitoresk görüntüsüne dikkat çekmiş, harem güzellerinin ay yüzlerine, ürkütücü sesle bağırarak saray görevlilerine ve de Şark'ın bütün alanlarını kaplayan rehavete değinmiştir. Dahası haberi okuyan ve siyasi gündemi izleyen birisinin, muhabirin tahtın arkasında üçüncü sıraya itelenmiş olarak tasvir ettiği gayri müslim din adamlarıyla aslında genelde hristiyanların imparatorluk topraklarındaki sosyal statülerini ima ettiğini kolaylıkla yakaladığını düşünmek hatalı olmasa gerekir.

Muhabirin yazısının oryantalist yorumlarla şekillenmiş olduğunu tespit etmem mutlaka büyük bir keşif değil. Bu zamanda Avrupa gazetelerinde hâlâ bu çeşit yorumlara mebzul miktarda rastlanıyor. *Times* muhabiri, gözüyle tanık olduğunu, her ne kadar oryantalize etse bile, az-çok iyi bir şekilde tasvir ediyor (“muhabir”). Metne tarihsel bir kaynak olma noktasından bakıldığında, bunlar o kadar bariz ki ayıklamak nisbeten kolay. Daha ürkütücü olan ise enformasyon temelli yorumlardaki hatalar. Muhabir sadrazamın adını yanlış olarak Mahmud Celaledin olarak verecek kadar galiz hatalar yapmıştır! Bu hata basit bir hafıza sürçmesi olarak kabul edilemez ve aslında karşımıza pek endişelenecek bir durum çıkardığını kabul etmek gerekiyor. Çünkü, biz modern tarihçiler genelde bilgi yayılımı açısından, en azından 19. yüzyılın sonunun, en azından İstanbul'da, daha akışkan olduğunu kabul ediyoruz. Hataları muhabirin savsaklığına versek bile, kaynak olarak kullandığımız seyyah anlatılarını ve hatta belki de sefaret raporlarını elimize aldığımızda bunların sıhhatini iki kere düşünmenin gerekliliği bir kez daha ortaya çıkıyor.

Muhabiri bir kenara bırakıp bazı gözlemler yapmak gerekirse, genelinde törenin katiyyen bir dini mahiyeti olmadığını vurgulamak gerekir. Hatta genelde muayede vs. gibi Osmanlı törenlerinin başında sonunda olan dua kısmı dahi yoktur bu törende (alkış var, ama onu ‘seküler’ bir dua olarak düşünebiliriz). Dahası Sultan Abdülhamid'in ayan ve mebusana hitaben okunan nutkunda hiç bir dini referans bulunmuyor. Konuş-

⁴ Nutkun metni için bk. Hakkı Tarık Us, *Meclis-i Mebusan 1293=1877 Zabıt Ceridesi* (İstanbul, 1939).

manın sonunda “Hakk Teala mesaimizi muvaffak eylesin” gibilerden standart bir dua cümlesi var. Onun dışında ne eller dua pozisyonuna kaldırılmış, ne de Meclis’in başarısı için Şeyhülislâm veya Nakibüleşraf tarafından uzun uzun dualar edilmiştir.⁵

Törenseldendir ise şu farklılık göze çarpıyor: Osmanlı Devletinde idari aparatın çalışmaya başlamasına dair, ya da açılışıyla ilgili daha önce yapıldığı bilinen ahım şahım bir tören yok. İhtimal, Dolmabahçe Sarayı’ndaki Meclis’in açılışı vesilesiyle yapılan bu tören Osmanlı devlet geleneğinde olan törenler bağlamında bir yere oturtulamamıştı. Ki neticede törenin tamamı sade bir nutuk ve nutkun etrafında kurgulanmış bir iki alkıştan ibarettir. Meclis’i nutukla açma fikri İngiliz parlamentosundan esinlenmiş olabilir (‘Speech from the Throne’). Herhalde bir padişah nutkunun okunması etrafında odaklanan ilk tören bu olsa gerektir. Padişah hatlarının daha önce de duruma göre bir törenle okunduğunu biliyoruz. Ama 19 Mart 1877’de Dolmabahçe’de okunan nutuk bir hattı hümayun değildir. Hukuki, siyasi ve mali konularda ayan ve mebusana yapılan durum tespiti niteliğindedir. Nutkun sonunda iki ay önce toplanan Tersane Konferansı’nın başarısızlığının sebepleri dahi irdelenmiştir.

Muhakkak bu törenin etkilendiği bir tören arayacaksak, muayede törenlerine bakmak gerekebilir. Muayede törenleri 1870’lerde düzenli olarak Dolmabahçe Sarayı’nda aynı salonda yapılıyordu. Açılış düzenlenirken muayede töreni ile karşılaştırma yapılmış olma ihtimali varsa bile, bu günkü töreninin muayede törenleriyle büyük bir benzerliği farkedilmiyor. Hatta muayede törenlerinin tersine Meclis açılış töreninde müzik bile kullanılmamıştır. Fakat iki tören arasında yapısal farkların çok fazla olduğunu da vurgulamak gerekir. Muayedelerin özü olan kutlama ritüeli bugünkü törenin mevcut olmayan bir parçasıdır.

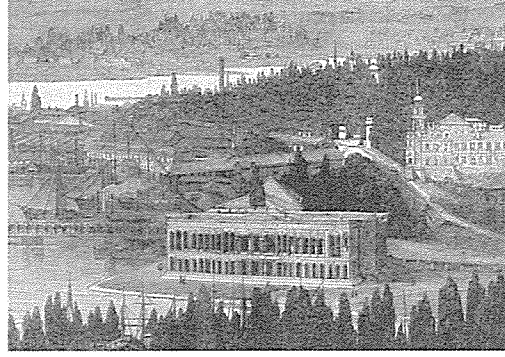
Törenin sadeliğine bakarak, kuşkulu bir bakış açısı bütün bu törenseldendir doku eksikliğini Abdülhamid’in Meclis konusundaki isteksizliğine bağlamak isteyebilir, fakat böyle bir yorum spekülasyon kalacaktır. Araştırılmayı bekleyen bir diğer alan da 18. yüzyılda düzenli bir şekilde yapıldığını kroniklerden ve teşrifat defterleri gibi bazı arşiv belgelerinden öğrendiğimiz ve 19. yüzyıl Osmanlı meclis geleneğine yapısal ve törenseldendir etkileri olabilecek meşveret meclisleridir. Meşveret meclislerine tutulan ışık kuşkusuz Osmanlı siyasi katılım geleneğine yeni açılımlar da sağlayacaktır.

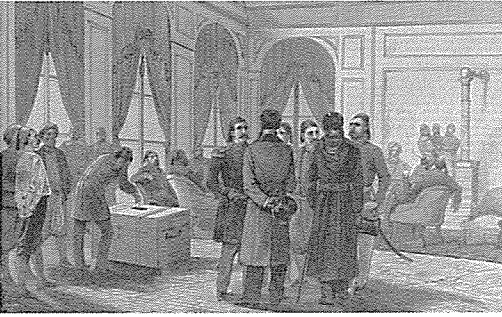
⁵ Burada akıllara Türkiye Cumhuriyeti’nin ilk Meclisi’nin açılışında (1920) dualar edilirken çekilmiş fotoğraflar gelecektir. Dini sembolizmi kullanma noktasında Osmanlı Meclisi’nin açılış törenleriyle görünürdeki bu zıtlık araştırılması gereken bir konudur. İlginç olan, Dolmabahçe Sarayı’ndan önce törenin yapılacağı yer olarak ilk önce Ayasofya Camii düşünülmüştü. Deveraux, *The First Ottoman Constitutional Period*, 109.

Resim 1: 23 Aralık 1876'da Kanun-i esasi'nin ilanı.

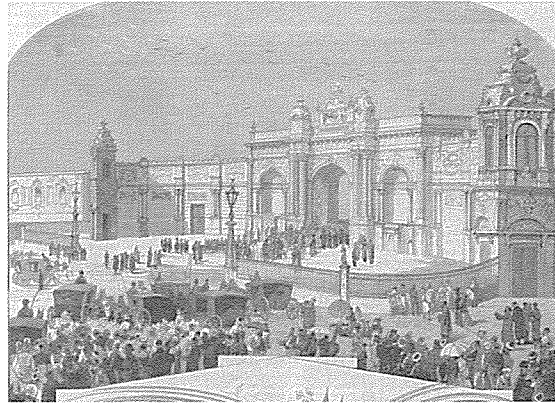
Resim 2: Tersane konferansı da Aralık 1876'da toplandı.

Resim 3: Meclis için seçimler yapılıyor.

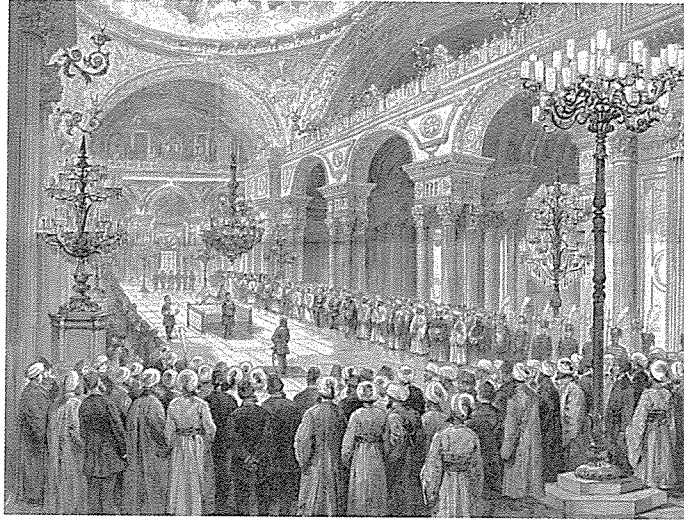
Resim 4: Meclis Gaspare Fossati'nin eseri olan Darülfünun binasında toplandı.

Resim 5: Meclis'in açılış günü Dolmabahçe Sarayı'nın önü.

Resim 6: Meclis'in açılış günü Dolmabahçe Sarayı'nın önü.

Resim 7: Dolmabahçe Sarayı'nda Meclis'in açılış töreni.

Resim 8: Dolmabahçe Sarayı'nda Meclis'in açılış töreni.

Resim 9: Dolmabahçe Sarayı'nda Meclis'in açılış töreni.